

אי-שוויון בתקשורת כלפי אנשים עם מוגבלות

פרופ' גייל אוסלנדר, בית-הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים, ופרופ' נורה גולד, טורונטו, קנדה²¹

התקשורת בישראל מפגרת בהשוואה לתקשורת הקנדית ביחסה לאנשים עם מוגבלות ומתאפיינת בגישה שמרנית, המדגישה את מוגבלויותיו של הנכה ומציגה אותו כאדם שאיננו מסוגל לתפקד ולהשתלב בחברה. זאת לעומת הגישה המתקדמת, המדגישה את יכולותיו וזכויותיו של הנכה ומוקיעה תופעות של הפליה על רקע מוגבלות. בישראל הופיעו נושאים העוסקים באנשים עם מוגבלות בעמודים הפנימיים בלבד, הכתבות היו קצרות באופן משמעותי מהכתבות הקנדיות ולעתים בא צילום בלבד במקום כתבה. כמו כן, בידיעות וכתבות שעסקו באנשים עם מוגבלות הביאה העיתונות הקנדית את דבריהם של מושאי הידיעה בתכיפות גדולה פי שלושה מאשר בעיתונות הישראלית (שהעדיפה להביא דברי אנשים אחרים עליהם).

עמדות חברתיות כלפי אנשים עם מוגבלות הן אחד המכשולים העיקריים לשילובם המלא של הללו בחברה וכן לקבלת זכויות כאזרחים שווים לכל דבר. ביקורות רבות הושמעו על כך שאמצעי התקשורת, בארצות שונות, מציגות מוגבלויות באור לא מדויק ואף משפיל. זאת ועוד, לתקשורת מיוחסות השפעות של שימור וכן חיזוק סטריאוטיפים שליליים. התקשורת מציגה אנשים עם מוגבלות בצורות סטריאוטיפיות שונות, כחלשים, חסרי אונים וחסרי כוח, כקורבנות, כגאונים וגיבורים, כמושא לרחמים, להומור ולעג, ולעיתים קרובות גם כמסוכנים.

באיזו מידה הכללות אלו מתקיימות גם כאן, בישראל? שאלה זו נבדקה באמצעות סקר, שערכו החתומות מעלה ב-1999, ובו השווה הכיסוי התקשורתי של מוגבלויות בישראל ובקנדה. במחקר זה נבדקו כתבות שפורסמו במשך שלושה חודשים של שנת 1998, על מוגבלויות ועל אנשים עם מוגבלות והופיעו בעיתונים שונים, ביניהם "יוקרתיים", פופולריים, ומקומיים. בשנת 1999 בוצע מחקר משלים שסקר את העיתונות הישראלית בלבד, לרבות עיתונים יוקרתיים, פופולריים, מקומיים וסקטוריאליים בעברית, ערבית ואנגלית. המידע שיוצג להלן יתבסס על המחקר העיקרי, קרי משנת 1998, בלוי עדכונים נבחרים ואף דוגמאות, שיתבססו על המחקר המשלים. בנוסף, נתבונן בנושאים הנוגעים לנושא של מוגבלויות אשר דווחו בעיתונים לאחרונה וכן בצעדים שננקטו בארצות אחרות על מנת לשפר את אופן הכיסוי התקשורתי של נושא המוגבלות.

היקף הכיסוי וסוג הכיסוי

למרות שמוגבלויות אינן נמצאות בעדיפות עליונה של סדר היום התקשורתי בישראל, הן מסוקרות באופן שוטף למדי. בשלושת החודשים של המחקר המקורי נמצאו 203 מאמרים שדנו

במוגבלויות ובאנשים עם מוגבלות. כלומר, בממוצע פורסם סיפור עיתונאי אחד בנושא כל יום. נתונים אלה גבוהים בהרבה ממה שדווח בשנים קודמות למשל בארצות-הברית. מצד שני, חשוב להדגיש כי הכיסוי לא היה עקבי בכל סוגי העיתונים. המחקר המקורי הצביע על כך שקיימת סבירות גבוהה יותר (60%) להופעת מאמרים על מוגבלויות בעיתונות הפופולרית לעומת העיתונות היוקרתית (40%). בהשוואה לשאר קהלי היעד של העיתונים, הקוראים של העיתונות היוקרתית מתאפיינים בהשכלה וכן בהכנסה, גבוהה. ידוע כי העיתונות משחקת תפקיד בקביעת סדר היום הציבורי ושמירה על הסטטוס קוו. מכאן נראה שאין זה מקרי שדווקא העיתונות ה"פופולרית" (שעל פי תפיסה זו, אינה מייצגת את האינטרסים של האליטות) תהיה זו שתכלול אנשים עם מוגבלות ב"סדר היום" שלה. מחקר ההמשך מראה אף הוא שסיפורים על אנשים עם מוגבלות מקבלים כיסוי מצומצם יותר בעיתונות הדתית והערבית. בעיתונות סקטוריאלית מעין זו, מושם הדגש על חינוך לבריאות ועל חידושים שהתגלו סביב דרכי טיפול, כשהדיווח נושא אופי "אובייקטיבי". נראה שנתון זה משקף העדפה שקיימת בקרב מגזרים אלה להרחיק אנשים עם מוגבלויות מהעין הציבורית. נטייה זו מונעת מנושאים הקשורים למוגבלויות להפוך חלק מהשיח הציבורי במגזרים אלה.

על פי הספרות המקצועית, העיתונות נוטה לסקר נושאים הקשורים במוגבלויות באופן "רך", כזה שקשור באינטרס אנושי ומובא בדרך כלל בצורה של סיפור אישי. זאת בניגוד לנושאים אחרים שמסוקרים כחדשות "קשות", כאלה המעוגנות סביב נושא ולא אדם. צורת סיקור זו של נושאים הקשורים במוגבלות, מהווה מקור לתסכול לפעילים למען זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות. במדגם שנחקר כאן, נמצא, באופן הפוך למדווח בספרות, שרוב המאמרים שנבדקו היו בגדר חדשות קשות, סיפורים עובדתיים (70%), בהשוואה לכתבות מיוחדות (27%) או כתבות של העורך (3%). אולם, אפילו כתבות על מוגבלות מסוג של "חדשות קשות" לא מוקמו בצורה בולטת בעיתון, קרי, בשער העיתון או בראש מדור. מאמרים על מוגבלויות נוטו לעמודים פנימיים של העיתון, כשהם מופיעים, לדוגמה, יחד עם דיווחים על פלילים או לצד מודעות האבל. כמצופה מחדשות קשות, גם כאן רוב המאמרים היו קצרים למדי: 57% מתוכם כללו פסקה אחת עד חמש פסקאות, ורבע מהם כללו שש עד עשר פסקאות. בנוסף, הן מסוקרות לפרק זמן מאוד קצר, בדרך כלל יום או יומיים. נושאים הקשורים במוגבלויות, כך מסתבר, מתחלפים במהירות רבה בעיתונות הישראלית. קשה לומר אם נטייה זו משקפת את התעסקותנו עם נושאים אחרים כגון בטחון ויציבות כלכלית או שמא היא נובעת ממסורת עיתונאית מקומית.

תוכן המאמרים

התקשורת מדווחת על מוגבלויות מסוגים שונים. מוגבלויות פיזיות מסוקרות בתדירות גבוהה יותר (57%) בהשוואה לכאלה התפתחותיות (11%), רגשיות (16%) או לסוגים אחרים וצירופים (16%). מאמרים רבים יותר מתייחסים לפרטים אינדיבידואליים עם מוגבלות או לבני משפחה (65%) בהשוואה לכאלה הנושאים אופי קולקטיבי קרי, מדווחים על קבוצות או ארגונים. הנטייה להתייחס לבעיות של אנשים עם מוגבלות מנקודת מבט אינדיבידואלית, פרטנית, משקפת אידיאולוגיה מסוימת שמגדירה מהי מוגבלות והבעיה של מי היא.²²

רוב המאמרים (85.6%) התמקדו בבעיות וצרות של אנשים עם מוגבלות. בעיות שכיחות ביותר כללו ענייני כספים כגון קושי להתקיים מקצבת הנכות (21%), העדר שירותים או נגישות

לשירותים או לחילופין, איכותם הירודה של השירותים (18%). כל זה אינו מפליא, בהתחשב בכך שאנשים עם מוגבלות חשופים יותר לעוני, בעיקר בשל קשיים במציאת עבודה בשכר, ובשמירה על מקום עבודה קיים. כתוצאה מכך, הם נזקקים לתמיכה כלכלית, קצבאות והבטחת הכנסה. העדרם של שירותים לאנשים עם מוגבלות בצד קיומם של שירותים לא הולמים, הן תופעות ידועות בישראל. רבים מהשירותים החשובים אינם נגישים לאוכלוסייה זו, לרבות תחבורה ציבורית ובניינים ציבוריים כגון שירותי בריאות ושיקום, בתי ספר ואוניברסיטאות ואפילו מקלטים.²³

רשויות ממשלתיות מוזכרות לעיתים קרובות בכתבות שנוגעות למוגבלויות. במיוחד בולטים תפקידם של סוכנים לשליטה חברתית, כשבתי המשפט מוזכרים ברבע מהמאמרים שנחקרו, בנוסף מוזכרת המשטרה (9%) ואף הצבא (5%). נתון זה יכול להיות מושווה, לדוגמה, לדיווח בכתבות על רשויות הרווחה. מהנתונים עולה כי רשויות אלה הן ברמה הארצית והן ברמה המקומית, הוזכרו רק ב-7.4% מן הכתבות בזמן שרשויות הבריאות נזכרו ב-10% מתוכן. העובדה שבתי המשפט נזכרו ברבע מן המאמרים מעידה על הפונקציה של שליטה חברתית שיש למימשל ביחס לאנשים עם מוגבלות. בנוסף, נתונים אלה יכולים גם להעיד על מגמה של התעוררות בקרב אנשים עם מוגבלות לתבוע את המגיע להם, את זהויותיהם וזכויותיהם של הללו.

מאפיינים של אנשים עם מוגבלות

דרך אחת שבאמצעותה התקשורת יכולה להשפיע על דעת קהל ביחס לקבוצה או פרט היא על ידי תיאורם. נמצא כי ברוב המקרים, לא מוזכר שמו של האדם עם המוגבלות, בעיתונות בישראל. נתון זה מהווה ניגוד חריף לנתונים מארצות אחרות לדוגמה קנדה, שבה כמעט כל הפרטים מזהים בשם. מחד, יתכן ותופעה זו נובעת מתוך רצון לכבד את פרטיותו של האדם המתואר בכתבה. מאידך, העדר נתון זה מחזק את אנונימיותו של אותו פרט, ומאפשר לשמור מרחק בינו ובין הקורא. בהמשך לכך, מצאנו שימוש מועט יחסית בתמונות של אנשים עם מוגבלות. באופן דומה, במקרים רבים העיתון מספק מאפיינים מועטים של האדם עם המוגבלות. המאפיין המדווח במיוחד הוא גיל (73%), ואחריו תעסוקה (22%), התנהגות בעייתית (21%) ותיאור של הלקות והנכות של הפרט (18%).

העיתונות הישראלית כמעט ולא כוללת ציטוטים ישירים מפי אנשים עם מוגבלות. במחקר זה, לדוגמה, ציטוטים ישירים הופיעו רק בכמחצית המאמרים (52%) בזמן ש 21% מהציטוטים בלבד היו מפי האדם בעל המוגבלות עצמו. בשאר המקרים צוטטו חברים או בני משפחה, אנשי מקצוע, קובעי מדיניות ובאי כוח של הממשלה. העובדה שאנשים עם מוגבלות לא מורשים "לדבר בשם עצמם", מונעת מהם את האפשרות להגדיר את המציאות הנחוות על ידם במונחים שלהם ולייצג את עצמם כאנשים עצמאיים וחושבים.

חשיבות מיוחדת קיימת לתוויות או כינויים המוצמדים לקבוצות של אנשים. בעוד שלתוויות יש חשיבות בביסוס שפה אחידה ובשיפור התקשורת, הן עלולות גם לשרת מטרה שלילית שמהותה יצירת הבחנה בין קבוצות יוצאות דופן ודחיקתן לשוליים. כשתוויות הן שליליות, הן עלולות להנציח סטריאוטיפים ודעות קדומות. מהם הקריטריונים לשפה "נקייה"? רוב החוקרים

מסכימים ששימוש במוגבלות כשם עצם ("הנכה", "החרש", "המפגר"), משתווה להקבלה בין האדם למוגבלותו, תופעה הידועה בשם spread בספרות המקצועית. יש שמרחיקים לכת ודורשים "לשים את האדם בראש", כלומר להזכיר את האדם באופן מפורש טרם ציון מוגבלותו. ביטויים נוספים שנחשבים לא מקובלים הם ביטויים סנסציוניים, או כאלה שטומנים בחובה שיפוטיות ערכיים כגון "סובל", "קורבן" כמו גם "חולה" - ביטוי שמרמז על פסיביות וחולי.

שימוש במינוח שלילי מעין זה נפוץ בעיתונות הישראלית. רק ב-36% מהמאמרים הייתה התייחסות מפורשת הן לאדם והן למוגבלותו (לדוגמה: "הילד החרש"). ב-64% המאמרים הנותרים נעשה שימוש, ברמה כזאת או אחרת, בשפה שאינה נקייה: שימוש במוגבלות כשם עצם (24%), התייחסות לאדם כאל חולה (20%) או ביטוי לא מכבד אחר (20%). למען ההגינות ראוי לציין כי ייתכן שעל ידי שימוש בטרמינולוגיה מעין זו העיתונות פשוט פוסעת בדרכי קבוצות וולנטריות ואחרות המשרתות אוכלוסייה זו ואשר ממשיכות לכנות את עצמן בשמות אשר עשויים להיתפס כלא מכבדים בארצות אחרות (לדוגמה: אק"ם - אגודה לקימום מפגרים). בנוסף, חשוב לציין שחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות שקיבלה כנסת ישראל בפברואר 1998, המליץ לאמץ את הביטוי המילים "אדם עם מוגבלות" כחלופה למילה "נכה". מעניין יהיה לראות כמה זמן ידרש, אם בכלל, להמלצה זו להיטמע בכלי התקשורת ובציבור כולו.

דימויים של אנשים עם מוגבלות

צירופים שונים של המאפיינים שצוינו לעיל יוצרים דימוי של האדם עם מוגבלות בעיני רוחו של הקורא. נביא לפניכם דוגמאות של כמה מן הדימויים השכיחים:

קורבן

אנשים עם מוגבלות מצטיירים לעתים קרובות בתקשורת כקורבנות של פשעים אלימים ושל התעללות, כמו גם כקורבנות להתאכזרות והשפלה של שירותי בריאות ורווחה ושל החברה בכלל. מציאות זו נכונה במיוחד עבור נשים. בדיווחים אלה, שמו של האדם בדרך כלל אינו מצוין ולרוב מתייחסים אליו על פי מוגבלותו. דוגמה לכותרת של דיווח קצר מעין זה "מאושפזת בבית חולים פסיכיאטרי: נאנסת" (ידיעות אחרונות, 16/2/99). דוגמאות אחרות כוללות סיפורים כמו "שש שעות בקבר - נכה תושב מזרח העיר נכפת באזיקונים והושלך לקבר פתוח", (כל העיר); "מ"פ הרחיק חייל מגמגם משמירה בגלל ביקור אלוף" (ידיעות אחרונות, 5/2/99), "מטפל מואשם בביצוע מעשה סדום בצעירה מפגרת" (הארץ, 2/3/99). באופן כללי, פרטים מעטים מעבר לגיל, מין וסוג המוגבלות מדווחים בסוג כזה של סיפור, בזמן שהאדם עם המוגבלות מוצג כמישהו חלש, חסר אונים, ושמנוצל על ידי בעלי סמכות או כוח.

מסוכנים

דימוי נפוץ נוסף לאנשים עם מוגבלות הוא של מישהו המהווה סכנה לאלה הבאים עימו במגע או לקהילה בכלל. אמירה זו נכונה במיוחד לגבי אנשים עם מוגבלות פסיכיאטרית. כאן שוב, בזמן ששמות כמעט ולא מצויינים, ההתנהגות המסוכנת של האדם עם המוגבלות מתוארת לפרטים. בנוסף, טבעה המסוכן של התנהגותו של אותו פרט מקבלת משנה תוקף באמצעות אזכור של סוכן

לשליטה חברתית בכתבה. לדוגמה, מעריב מדווח (16/3/99) "רוצח בכסא גלגלים נמלט מהתא". המעניין שמקרה ספציפי זה אירע בעיר וושינגטון, שבארה"ב, ונראה כי אין בו עניין מקומי זולת חיזוק דימויי מסוכנותם של אנשים עם מוגבלות. מאמר מעיתון מקומי, ירושלים (29/1/00) מתאר בכותרתו: "עברייין מסוכן מסתתר בישיבות - העברייין שנמלט מבית חולים לחולי נפש, נראה מסתובב בשכונות החרדיות בעיר לבוש בגדי חסיד". ועוד מאותו מקור: "המשטרה מחפשת: חולה נפש מסוכן, רוצח בפרטנציה" (31/3/99). כתבות מעין אלה ממלאות תפקיד של חיזוק הפחדים שיש לאנשים רבים מאלה השונים מהם.

אנונימי או בלתי-נראה

דימוי זה מציג את האדם עם המוגבלות כישות שאינה קיימת, כמישהו שאינו יכול לחשוב או לעשות דבר עבור עצמו, שכל הווייתו מסתמכת במוגבלותו. אלמנטים של דימוי זה מופיעים במספר רב של מאמרים המופיעים בעיתונים שונים. לצורך המחשה נתמקד במקרים קיצוניים ביותר. מאמר אחד בעיתון המודיע, למשל, נושא את הכותרת הבאה: "תובע העיד מונשם במכונה ובתנועות שפתיים בלבד", במקום אחר המקרה מדווח כ"שופט העיד מונשם". בשני המקרים משתקפת סבילותו של האדם עם המוגבלות, הן במתן עדות והן בשליטה על פעולות גופניות בסיסיות. דוגמה נוספת מהווה כתבה קצרה אודות אשה ללא שם ("גימלאית כרותת רגלי"), אשר סרבו לטפל בה, לאחר שעשתה את הדרך מאילת לבאר שבע, בשל מחסור ב"טופס מבוקש" (מעריב, 14/3/99).

גיבור כל-יכול

דימוי זה, שבו מציגים ואף יותר מכך - משבחים ומהללים, את ההישגים של אנשים עם מוגבלות, נראה על פניו כייצוג חיובי ולא בעייתי. ייצוגים אלה מופיעים בדרך כלל בכתבות מיוחדות או במוספים של העיתונים וכוללים סיפורים כגון זה על אדם צעיר אחד המתואר כ"סלבריטי מזן מיוחד" במאמר שכותרתו: "הסדרניק בכסא גלגלים" (הצופה, מוסף שבת, 19/3/99). דוגמה נוספת היא סיפור ההצלחות המרובות של אהרון בר, סופר, מוציא לאור ופסיכולוג תעשייתי אשר איבד את ראייתו בגיל 19 ("אשתי לא עשתה לי טובה, היא בחרה בי", ידיעות אחרונות, 14/3/99), כמו גם של הפסנתרן דיוויד הלפגוט ("המוסיקה שבאדם, האדם שבמוזיקה", הארץ, 4/3/99). למרות שתיאורים אלה של האדם המופיע בכתבה, הם חיוביים למדי, הם עשויים ליצור את הרושם שהעולם הוא מקום נטול מכשולים ובכך לשדר מסר שעיקרו שאם אדם עם מוגבלות אינו מצליח באותו קנה מידה של הפרט המצטייר בכתבה, אזי הבעיה נעוצה בכישלון פרטי ובוודאי שלא במכשול חברתי.

נגישות לשידורי טלוויזיה - אנשים חרשים וכבדי שמיעה

רוב תוכניות הטלוויזיה בישראל אינן נגישות לאנשים חרשים וכבדי שמיעה. חוק הקלות לחרש, התשנ"ב-1992 קבע כי בערוצי השידור השונים תתורגם לפחות תוכנית חדשותית אחת בשבוע, לשפת סימנים וכי רבע מהשידורים שאינם בשידור חי ילוו בכתוביות.

רשות השידור עושה כמיטב יכולתה להתחמק ממילוי חובתה. נדרשו שתי עתירות לבג"צ כדי לגרום לה להתחיל לתרגם מהדורת חדשות לשפת הסימנים וגם אז, תוכנית החדשות שנבחרה לתרגום לשפת-סימנים היא מהדורת חדשות אחת בשעה 23:30. רק תוכניות מקור מעטות מלוות בכתוביות, רובן אינן רלוונטיות לכלל האוכלוסייה. לאחרונה התחייבה רשות השידור, בתגובה לעתירה לבג"צ, להוסיף כתוביות לרבע מהתוכניות המוקלטות, בעברית ובערבית, ולציין בלוחות המשדרים אילו תוכניות מלוות בכתוביות.²⁴

בערוץ 2 תוכניות המקור שמלוות בכתוביות הן בעיקר תוכניות לילדים ותוכניות שמשודרות במשך הבוקר. גם שידורי הטלוויזיה החינוכית, הן בערוץ 1 והן בערוץ 2, אינם מלווים בכתוביות.

נושאים עכשוויים

המגמה שהצטיירה עד כה היא מעורבת, בחלקה נקודות חיוביות, ברובה נקודות שליליות. האם חל שינוי באופן הכיסוי של מוגבלויות בתקשורת הישראלית? התבוננות מקרוב בשני נושאים מהשנים האחרונות יכולים לזרות אור על המצב: "שביתת הנכים" ו"אולימפיאדת הנכים".

שביתת הנכים

נמשכה 37 יום במהלך הסתיו של שנת 1999. בניגוד לנושאים אחרים הקשורים במוגבלות, נושא זה סוקר באופן שוטף בעיתונות. מרגע התחלת כיסוי הנושא בעיתונות, החלו להופיע מדי יום, סיפור אחד או שניים בממוצע, בכל אחד מהעיתונים הגדולים. כתבות בנושא מוקמו הן בשערי העיתון והן במדורים אחרים. במקרים מסוימים הדבר נבע מכורח הנסיבות. כשלמשל, היה צורך לדווח על הפרעות שנגרמו לתנועה על ידי המפגינים. במקרים אחרים, סיקור זה היה חלק מדינאים שמתקיימים כל שנה, סביב תקציב המדינה. בניגוד לכיסוי נושאים אחרים, סיקור השביתה לווה בתמונות שהראו את המפגינים עצמם ישובים בכסאות גלגלים או מוצגים באופן אחר שהדגיש את מוגבלותם. ציטוטים הופיעו הן מפי אנשים עם מוגבלות והן מפי בני משפחה. אבל חשוב לשים לב לכך, שסיפורים אלה מבליטים את המצוקה והקשיים הכלכליים שבפניהם עומדים אנשים עם מוגבלות, אולם עם זאת, כתבות אלה הציגו את המפגינים כחזקים - "אנו לא נישבר" (ידיעות אחרונות, 3/11/99) ובשליטה על מצבם "הנכים ניתקו מגע עם האוצר", (ידיעות אחרונות, 5/11/99).

אולימפיאדת הנכים

כמדי ארבע שנים, גם אולימפיאדת הנכים של אוקטובר 2000 זכתה לכיסוי תקשורתי. המעניין כאן להשוות את מידת הכיסוי של אולימפיאדה זו למידת הכיסוי של אולימפיאדת הקיץ הרגילה. בעוד שזו האחרונה התאפיינה בהשמעת תקוות, ציפיות ואכזבות, על בסיס יום-יומי מעל דפי העיתון, אולימפיאדת הנכים התמקדה כמעט בלבדית בנצחונות ובהישגים של המתחרים השונים. נראה שהייתה נטייה מסוימת לדווח על המתרחש באולימפיאדה זו רק כאשר מישו מחברי המשלחת הישראלית שבר שיא או זכה במדליה, דיווחים אלה כללו התייחסות הן לזוכה והן לספורטאים האחרים. לעומת זאת, בימים נטולי הישגים, כמעט ולא היה דיווח.²⁵ הספורטאים בכתבות אלה, הוצגו באור חיובי ביותר שכלל פירוט מדויק של הישגיהם, בדומה לזה הניתן בדרך

כלל לספורטאים שאינם בעלי מוגבלות. ברם העובדה שהדיווחים התמקדו בעיקר במקרים בהם חל ניצחון, או הישג מזכיר את דימוי "הגיבור הכל-יכול" שהוזכר לעיל על כל המשתמע ממנו.

מעניין ששני נושאים אלה והאופן שבו כוסו בתקשורת, עומדים בניגוד למה שנמצא במחקר מ-1998, שם מצאנו מחסור בכיסוי של שני נושאים מקבילים: ספורט וחקיקה. במהלך שלושת חודשי המחקר לא הופיע ולו מאמר אחד שעסק בנושאים של "ספורט נכים". בנוסף, כל תהליך החקיקה של חוק שוויון הזכויות לאנשים עם מוגבלות, שחפף לתקופת איסוף הנתונים, כמעט ולא כוסה. ייתכן ששביתת הנכים הוסיפה לדימויים שתוארו לעיל דימוי חדש - זה של אנשים עם מוגבלות כפרטים שמוחים, שנאבקים ונלחמים על זכויותיהם.

אולם, אין בדברים כדי לומר שאין מקום לשיפורים נוספים בהתייחסות התקשורת לנושא המוגבלות, הן באופן הכיסוי והן בתוכנו. שינויים אלה תלויים בגורמים רבים במערכת העיתון כמו גם אצל הכתבים. מחקר אחד מצא, לדוגמה, שכתבים נוטים לעצב את החיבורים שלהם באופן שהולם את תפיסותיהם וציפיותיהם. קשה לנו לקבוע אם תופעה זו שכיחה גם בארץ, אך ברור שאופן הכיסוי תואם עמדות רבות שתוארו בקרב הציבור הישראלי. ייתכן שנדרשת התערבות מכוונת שמטרתה לשנות את עמדותיהם של עורכי העיתונים וכתביהם. לדוגמה, מחקר מ-1992 הצביע על קשר בין התייחסות הכתבים לנושא המגבלות לבין הימצאותם של אנשים עם מוגבלות מבין צוות העיתון. לאור מימצא זה ראוי ליזום העסקתם של כתבים שהם בעצמם בעלי מוגבלות כלשהי.

בהעדר התערבויות לשינוי עמדות, נדרשת פעולה מכוונת עוד יותר. בארצות אחרות פותחו כללים מנחים מומלצים או מוסכמים לדיווח עיתונאי על מוגבלויות ועל אנשים עם מוגבלות. בישראל לא קיימים כללים מעין אלה לגבי מוגבלויות, אם כי הם קיימים לגבי קבוצות אחרות כמו ילדים.²⁶ למרות שלא תמיד מקפידים בקיומם של כללים כאלה, ראוי לזכור שעצם קיומם מהווה מודל לייצוג מכבד ומדויק של נושאים אלה ובנוסף, מהווה מדד להשוואה והערכה. בהתחשב בכוחה של התקשורת להשפיע על דעת קהל בנוגע לאנשים עם מוגבלות, נראה שחשוב להשקיע במאמצים שיכוונו לשיפור הדימויים של אנשים עם מוגבלות בתקשורת שהרי מאמצים כגון אלה יניבו פירות גם בהיבט של שינוי דעת הקהל כלפי מוגבלויות וכלפי פרטים עם מוגבלות.